

DA LI SU DRUŠTVENI KONFLIKTI STABILNO SMEŠTENI U PROŠLOST SRBIJE, A TIME I VOJVODINE?

Dr Branislava Kostić, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad¹

Stabilno pozicioniranje nekog konflikta u prošlosti, podrazumeva da je konflikt razrešen, ili bar stabilno okončan, odnosno da ne postoje direktni izdanci konflikta koji ga mogu oživeti u budućnosti. Pitanje kojim se ovaj tekst bavi je - da li su konflikti u Srbiji zaista okončani, a naša budućnost lišena strepnje od novih konflikata, ili su bitni društveni procesi još uvek u fazi latentnog konflikta, čije prerastanje u manifestni konflikt zavisi, pre svega, od delovanja ključnih faktora koji imaju moć kontrole nad uslovima koji do takve metamorfoze mogu dovesti. Pri tome, u cilju izbegavanja subjektivnosti, tako podrazumevajuće za učesnike istorijskih procesa, u tekstu se nastoji da se, uz pomoć teorijskih analiza, posmatrani konfliktni procesi posmatraju kao društvena relanost, koja se događa i nama i drugima - uvek kada ljudi nisu dovoljno pametni da te procese prepoznaju i spreče.

1. Nužnost društvenih konflikata (?)

Razlike u shvatanjima društvenih konflikata nalazimo već u njihovom korenu, odnosno u odgovoru na pitanje - da li su društveni konflikti imanentni ljudskom društvu, ili su samo (oduvek) prisutan model ponašanja između pojedinih zajednica. Opređenje u odnosu na ovu dilemu nije samo rezultat prihvatanja determinizma ili indeterminizma kao bazičnog filozofskog stava, već je direktno povezano i sa samim shvatanjem prirode *homo sapiensa* i suštinskih ciljeva njegovog udruživanja. Stoga je za jedne društveni konflikt poželjan i efikasan model funkcionisanja/ponašanja u socijalnoj sredini, za druge - imanentna karakteristika ljudskog društva, posledica "prirode čoveka", ili "prirode društva", za treće - istorijskim okolnostima uzrokovana pojava, karakteristična za određene periode razvoja ljudskog društva, kao društveno prihvaćen/prihvatljiv model ponašanja u socijalno značajnim procesima, dok je za četvrte - društveni konflikt patološka pojava, neprimerena humanom ljudskom društvu i čoveku kao inteligentnom biću.

Čini se, međutim, da na prostoru Balkana ova dilema ne postoji, jer već vekovima konflikti nisu predmet pitanja "da li?", već "kada?". Čini se, takođe, da savremeni Balkan i dalje stoji nadvijen nad ambisom mogućih društvenih konflikata, od kojih su neki "produžetak" klonifikata s kraja dvadesetog veka, dok drugi deluju kao novi, čiji uzroci nemaju bitnih veza sa konfliktima od pre par decenija. Da li je Balkan, a time i prostor na kome živimo, po tome specifičan?

---

¹ hariseldon3@hotmail.com

Pogledamo li unazad, kroz istoriju, vredi priznati da je (uvek bilo) premalo teoretičara koji smatraju da su društveni konflikti karakteristika određenih perioda razvoja ljudskog društva, te će kroz budući razvoj naše civilizacije - nestati.² Istini za volju, ovakve teorije su samo disonantni tonovi u odnosu na većinski stav da su konflikti - neminovnost. Pre tri hiljade godina, kao i danas. Na prostoru Balkana, kao i bilo gde u svetu. Da li je, onda, uopšte moguće govoriti o suštinskom prevazilaženju društvenih konflikata? Odnosno - da li je naša (agresivna) priroda ta koja nas tera u stalna sukobljavanja, praćena nasiljem, smrću i razaranjem? Jesu li periodi mira i nenasilne društvene komunikacije samo predasi i periodi pripreme za jedini način rešavanja konflikata koji naša civilizacija poznaje?

Zanimljivo je da većina teoretičara (sociologa, antropologa, psihologa), u svim periodima teorijskih razmatranja konflikata, modele agresivno obeleženih ljudskih sukoba nalazi još u primitivnim društvima, gradeći na tome "krunski dokaz" da su konflikti oduvek bili prisutni u ljudskom društvu, iz čega proizilazi i da će zauvek i biti. Za teoretičare, kao i za laike, Hobs i njegov *Levijatan* su primeri lapidarnih tvrdnji koje "objašnjavaju sve", floskulama koje su postale "jasne" najširoj javnosti, kako zbog svoje jednostavnosti, tako i zbog svoje uopštenosti koja godi svakom populističkom pristupu. Većina tih teoretičara zanemaruje (laici najčešće toga prosto nisu ni svesni) da su Hobsa demantovali već njegovi savremenici, ali i prethodnici,³ koji su u nauku uveli nove istine koje dokazuju da je **u svim periodima razvoja ljudskog društva praksa konflikata postojala uporedo sa praksom saradnje, društveno dogovorenih modela razrešavanja konflikata, međusobne zaštite članova zajednice i empatije**. Takođe se retko govori o postojanju ideja i prakse nenasilnog razrešavanja društvenih konflikata u različitim istorijskim periodima, na različitim geografskim širinama i dužinama (Hiang Sung se 535. p.n.e. zalagao se "ligu mira"; u evropskom kulturnom krugu ideja sveopšteg mira postojala je već u helenizmu; Hugo Grocijus u delu *De iure belli ac pacis*, iz 1625 godine, iznosi ideju sveopšteg pomirenja država i gradova; Brijan-Kelogov pakt predviđa mogućnosti da se rat po međunarodnom pravu proglaši protivzakonitim; Gandijev pokret)⁴.

2. Savremeni društveni konflikti

Savremeni autori koji smatraju da društveni konflikti, iako su obeležili prošlost naše civilizacije, ne moraju biti njena budućnost obično kreću od Fransoa Voltera (rođen 43 godine nakon objavljivanja *Levijatana*), koji u *Raspravi o toleranciji* kaže: "Sukobi su zarazna bolest,

---

² Kostić, B., (2011). *New Ethical Challenges in the Study and Practice of Public Relations at the Beginning of the Twenty-First Century*. 3. Annual International Conference on Education and New Learning Technologies EDULearn11, Barsełona: IATED, 4-6 Jul, 2011, pp. 4181-4185, ISBN 978-84-615-0441-1

³ De La Boétie, E., (1942; original nastao 1549., štampan 1576), *Anti-Dictator*, New York: Columbia University Press, str. 8-9

⁴ Puhovski, Ž., (2000), *Rat - nastavak moralnosti drugim sredstvima*, Referat na filozofskom simpoziju pod naslovom Rat - otac svih stvari u Lechu (Austrija) u spremlru 2000, objavljen u Fabrici knjiga B92, <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/62/239.pdf>

čiji se ishod bliži kraju")⁵. Njihove teorije većinskoj (naučnoj, ali i laičkoj) javnosti po pravilu zvuče plemenito i - naivno. Stoga danas, kao dominantan teorijski pravac možemo markirati onaj koji zastupaju teoretičari koji smatraju da ljudski sukobi oduvek postoje i da će uvek postojati, pri čemu se napredak ljudskog roda, između ostalog, manifestuje kao **razvoj metoda civilizovanja društvenih konflikata**. Drugim rečima, po većini teoretičara - društveni konflikti su proizvod karakteristika čoveka i njegove društvenosti, ali se mera našeg civilizovanja ogleda u metodama kontrole ispoljavanja konflikata, odnosno u metodama kojima smanjujemo stepen nasilja u konfliktima i umnožavamo procese prevencije.

Mada ima različitih shvatanja o tome da li su društveni konflikti datost ili istorijski uslovljeni procesi koji nisu (ili - ne moraju biti) imanentni ljudskoj zajednici, sve poznate teorije konflikata su saglasne u tome da **svi društveni konflikti spadaju u relativno kontrolabilne društvene procese**, čiji tok, rasplet i ishod bitno zavise od metoda koje koriste direktno angažovane strane. Posmatrani kao procesi, društveni konflikti spadaju i u relativno predvidive procese u kojima postoje određene, manje ili više jasno vidljive faze, od kojih su dve uvek prisutne i neizbežne - latentna i manifestna.⁶

Nosioci kontrole i usmeravanja društvenih konflikata i u latentnoj i u manifestnoj fazi su institucije društvenog i političkog sistema, političke partije, nevladine organizacije, mediji, ali i međunarodne asocijacije, pokreti, uticajni stejkholderi (ekonomski, religijski, kulturno-naučni...), kao i istaknuti pojedinci. Drugim rečima - mogućnost upravljanja konfliktima je u domenu istih faktora koji imaju mogućnost preventivnog delovanja na izbijanje konflikta. Nije, međutim, u obe ove faze moguć podjednak uticaj svih faktora potencijalne kontrole konflikta. Istorijski posmatrano, čini se da tokom razvoja ljudskog društva konstantno jača uticaj nekih faktora (međunarodne asocijacije i institucije, nacionalna i internacionalna javnost, mediji, nevladine organizacije, uticajni pojedinci i javne ličnosti), dok uticaj drugih faktora postepeno slabi (religija, politička elita, čist vojni faktor). Društveni konflikti, naime, u savremenom društvu postaju praksa koja gubi "popularnost" u javnosti, dok raspoloženje javnosti postaje sve uticajnije na ponašanje nosilaca javne vlasti. Na prvi pogled to bi trebalo da znači da realno raste uticaj demokratske javnosti na izbijanje društvenih konflikata u savremenom svetu. Ovaj stav je istinit, što ipak ne znači da se time smanjuje broj konflikata u savremenom svetu. Potpuna istina o uticaju javnosti na izbijanje konflikata znatno je drugačija od istine koja na prvi pogled pada u oči.

Sva istraživanja javnosti u pretkonfliktnom periodu⁷ ukazuju na isto: činjenica da ni jedna savremena demokratska zemlja ne može ući u oružani društveni konflikt bez pristanka sopstvene (a neretko i međunarodne) javnosti, manifestuje se u praksi time da **vlade**

⁵ Volter, F., (2005), *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd, str. 33

⁶ Kostić, B., (2008), *Media management in latent phase of social conflicts*, XIV International Scientific Conference on Industrial Systems, Novi Sad, October, 2008. pp. 735-740, ISBN 978-86-7892-135-3

⁷ Kelner, D., (2004), *Medijska kultura*, Beograd, Clio

zemalja koje planiraju da uđu u takav konflikt ulažu veoma ozbiljne napore da pridobiju javnost za ulazak u konflikt. U tom procesu, najvažniju ulogu imaju kvalifikovani planeri, poznavaoци metoda uticaja na javnost (najčešće stratezi i stručnjaci za odnose sa javnošću) i moćni realizatori uticaja na javnost - mediji.

Stoga mnogi značajni teoretičari (Bodrijar, Debre, Debor, Kelner, Virilio, etc.) ističu da **savremeni društveni sukobi nisu mogući bez medija.**

Dva najdramatičnija primera akcija mobilisanja javnosti neke zemlje za ulazak u rat primenjena su u SAD pred otpočinjanje rata u Iraku⁸ i na prostorima SFRJ, pred njen raspad. Analiziraćemo detaljnije oba primera.

2.1. Primer: Mediji u pripremi i prezentaciji Prvog zalivskog rata

Analitičari Zalivskog rata (Kelner i drugi) dokazali su da su mejnstrim mediji u SAD, kao i u drugim "zapadnim zemljama", uglavnom dobrovoljno pristali da postanu sredstva vladine strategije manipulacije javnošću, ugrožavajući time svesno jedno od osnovnih demokratskih prava – pravo građana da budu objektivno i pravovremeno informisani, kao i obavezu medija da u ime činjenice da su slobodni i nezavisni, plasiraju istinite informacije i budu kritični prema svim centrima moći. U okvirima kritičkih studija kulture, Kelner je analizirao mehanizme i procese koji su doveli do toga da vlada tako uspešno iskoristi medije, odnosno da mediji sa tako malo otpora pristanu na takvu svoju ulogu, pridružujući se, time, Bodrijaru, Debreu i mnogim drugim teoretičarima koji su "zalivski rat" okarakterisali kao primer "medijskog rata" (Bodrijar), odnosno "totalnog spektakla" (Gij Debor).

Činjenice

Oružani konflikt poznat kao "Zalivski rat" je sukob između Iraka i koalicioniх multinacionalnih snaga iz 34 države, predvođenih SAD, sa mandatom Ujedinjenih nacija. Oficijelni cilj rata je bilo "oslobađanje Kuvajta", odnosno proterivanje Iračkih snaga iz Kuvajta. Pre toga, iračke snage su okupirale deo Kuvajta, pod optužbom da Kuvajt ilegalno crpi naftu iz izvora duž svoje granice sa Irakom. Okupacija Kuvajta od strane iračkih snaga je izvršena 2. avgusta 1990. godine, a Prvi zalivski rat, kao odgovor na tu akciju Iraka, je zvanično trajao od 17. januara do 28. februara 1991. godine. Ishod rata je pobeda koalicioniх snaga, koje su potpuno izbacile iračke snage iz Kuvajta. Kopnene i vazdušne bitke su vođene u Kuvajtu, Iraku i u graničnim delovima Saudijske Arabije. Rat se nije proširio izvan ovih teritorija, iako je Irak ispalio nekoliko raketa na obližnje izraelske gradove.

Po mišljenju mnogih analitičara, zahvaljujući: a) apsolutnoj cenzuri medijskih izveštaja i b) direktnom prenosu ulaska američkih snaga i prvih višesatnih oružaniх sukoba, **savremeno društvo je tokom stotinak dana Zalivskog rata ušlo u novu istorijsku etapu, u kojoj se**

---

⁸ Zanimljivo je da se u celom svetu, na svim jezicima ovaj rat naziva „rat u Iraku”, a ne „rat sa Irakom”, ili „rat SAD i Iraka”

rat pretvorio u spektakl. Veliki procenat građana sveta je gledao i slušao izveštaje o sukobima u ovom ratu, nemajući utisak o stvarnom ratu. Za vreme prvih dana sukoba, mediji su ratno stanje pretvorili u spektakl, koji su ljudi uzbuđeno pratili na početku svakog sata. Namera je bila da gledalac nedvosmisleno poveruje kako se "nalazi veoma blizu" same akcije. U ovim "direktnim prenosima rata" fingiran je tip reportaže, u kojoj je novinar direktni učesnik, a kamera dokumentarni svedok, gde se, zarad "što vernije" medijske like rata, **potpuno izbrisana realnost rata kakav se zaista odvijao.**

Jedan od primera organizovanog korišćenja medija od strane konkretnog centra moći, u cilju postizanja uslova za izbijanje ratnog konflikta, nalazimo u (naknadno obelodanjenom) profesionalnom angažovanju američke kompanije za odnose sa javnošću, *Hill&Knowlton*. Ovu poznatu i renomiranu kompaniju zvanično je unajmila organizacija "Građani za slobodni Kuvajt", koju je formalno činilo 13 bogatih Kuvajćana. Poduhvat je formalno bio organizovan od strane kuvajtske vlade, koja je finansirala ceo projekat.⁹ Cilj poslovnog angažmana kompanije je bila promocija rata (za oslobođenje Kuvajta) i za to su plaćeni sumom od 5,64 miliona dolara, uplaćenom od strane vlade Kuvajta. *Hill&Knowlton* je celu kampanju izvela koristeći klasične metode i tehnike *marketinških odnosa sa javnošću*, u cilju usmeravanja javnog mnjenja Amerike ka prihvatanju rata kao jedine etične mogućnosti za SAD, kao zaštitnika demokratije u svetu. Na početku kampanje su organizovani *Dani informisanja kuvajtskih studenata*, praćeni brojnim konferencijama za medije, koji su imali za cilj *informisanje javnog mnjenja Amerike od strane kuvajtskih studenata*. Paralelno sa tim, kompanija je proizvodila i distribuirala montirane i lažne *dokumentarne snimke* o iračkim napadima na Kuvajt i kršenju ljudskih prava od strane *okupatora*. Najdramatičnija akcija *Hill&Knowlton-a*, u okviru kampanje za uključivanje Amerike u rat, "radi zaštite građana Kuvajta", bilo je svedočenje Najire al Sabah, petnaestogodišnje kćerke ambasadora Kuvajta, pred američkim kongresom, pri čemu je, na zahtev ambasadora, "u cilju zaštite porodice", kongresmenima i javnosti prećutan njen identitet i srodstvo sa ambasadorom. Nakon Nairinog svedočenja da su vojnici Sadama Huseina izvadili stotine beba iz inkubatora i ostavili ih da umru na bolničkom podu, neodlučni kongresmeni su većinom glasali za ulazak Amerike u rat protiv Iraka, odnosno za "akciju zaštite građana Kuvajta". Bio je to ključni momenat u kome je javnost Amerike, zajedno sa kongresmenima, konačno ubeđena da "sa druge strane" ima **ne-ljude, zajednicu koja na preza ni od kakvog zločina i nehumanosti zarad ostvarivanja svojih sebičnih ciljeva.** Jedan od novinara koji su izveštavali iz Kuvajta, Mark Miler u nekoliko intervjua je ponovio: "Tokom svih ovih presudnih meseci (od

---

⁹ Mada su identični ili slični podaci pominjani u mnogim tekstovima/analizama, za potrebe ovog rada korišćeni sledeći izvori: Prat, Cornelius B., (1994), *Hill&Knowlton's Two Ethical Dilemmas*, *Public Relations Review* 20, str. 271-287; Roschwalb, Susanne, (1994), The), *Hill&Knowlton Cases: A Brief on the Controversy*, *Public Relations Review* 20; Alvin Dej, Luis (2004), *Etika u medijima, primeri i kontroverze*, Beograd, Medija centar, str. 212; Vels, L., (2006), *Fotografija*, Beograd, Klio.

septembra do decembra), nije bilo ni jednog izveštaja na televiziji, niti jedne dokumentarne slike o situaciji u Kuvajtu, koju prethodno nije pripremila kompanija *Hill&Knowlton*"¹⁰.

U jesen 1990. godine je u SAD sprovedeno istraživanje javnog mnjenja, koje je imalo za cilj da markira razloge zbog kojih bi građani Amerike bili spremni da podrže savezničku intervenciju na Irak. Nakon toga, bilo je dovoljno da stručnjaci upotrebe ove nalaze kao putokaze za svoju medijsku kampanju.¹¹ Američko javno mnjenje, kao i značajan deo javnosti u zapadni zemljama, je prihvatilo medijski plasirane razloge za napad saveznika na Irak. **Nakon 4,5 meseci dobro pripremljene medijske kampanje - rat je mogao da počne.**

Tokom ovog rata, vojna cenzura medijskih sadržaja je bila gotovo potpuna, precizno određena i vođena na osnovu nekoliko (javnosti naknadno poznatih) dokumenata, kao što su *Orijentacioni priručnik* i *Pravilnik o ponašanju akreditovanih novinara*, čije postojanje su zvanični izvori u vreme rata priznali, nikada ne priznajući njihov stvarni sadržaj¹². U dva pomenuta dokumenta, definisana su pravila za uređivanje i pisanje izveštaja, kao i uslovi koje moraju zadovoljiti novinari tokom svog rada na teritorijama na kojima se vodi oružana borba. Podlogu za Priručnik i Pravilnik je predstavljao dokument Pentagona, poznat kao *Aneks Fokstrot* (dokument od 10 stranica, koji je sadržao restriktivna pravila za medijsko izveštavanje). U njemu, između ostalog stoji: "Predstavnicima medija moraju da budu praćeni sve vreme. Ponavljam, sve vreme."¹³. Obzirom na rigorozan i krajnje restriktivan odnos prema medijima, većina novinarskih izveštaja je nastajala na brifinzima koje je organizovala vojska (vojni vrh u SAD, ili vojna komanda na terenu). Samo odabranim novinarima bilo je dozvoljeno da posete front i intervjuišu vojnike. Te posete su uvek bile realizovane u pratnji oficira i bile su predmet prethodnog odobrenja vojske i naknadne cenzure. Razlog koji su novinari prihvatili je bila tvrdnja da je cilj cenzure sprečavanje da značajne informacije dospeju do protivničke strane.

Mada je delovanje medija u Prvom zalivskom ratu bilo najčešće analizirano, i to od strane značajnih savremenih teoretičara, prvi slučaj potpune kontrole medija desio se nešto ranije, u vreme Foklandskog rata, 1982. godine. Sledeći, u svetskoj javnosti zabeležen slučaj, desio se prilikom američke intervencije u Granadi 1983. godine¹⁴, kada je tri stotine zvanično akreditovanih novinara za praćenje operacije smešteno u hotel udaljen 250 kilometara od centra sukoba. Kada je operacija završena, novinari su prebačeni "na lice mesta", gde su

---

¹⁰ Vels, L., (2006), *Fotografija*, Beograd, Klio.

¹¹ Intervju Mišela Kolona (Mishell Colon), novinara belgijskog nedeljnika *Solidaire*, autora knjige *Pažnja mediji! Medijske laži u vreme zalivskog rata*, belgijskom listu Telemostik (Telemoustique); izvor: <http://www.moustique.be/television/programme-tele/>, učitano 2.9.2008.

¹² Nikšić, S., (1991), *Rat u zalivu: novinari i cenzura*, Novinarstvo, broj 1, Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo, str. 34.

¹³ citirano prema: Randelović, S., & Đurić-Atanasievski, K. (2009), *Odnos vojske s medijima u oružanim sukobima*, Vojno delo, 61(2), 29-54.

¹⁴ akcija "Urgent furi", koja je imala za cilj svrgavanje pro-sovjetskog režima *Hudsona Austina*.

mogli samo da čuju zvaničan opis događaja iz ugla američkih vojnih vlasti. Prema tom "receptu", sa dvostruko većim brojem akreditovanih novinara, postupano je i 1989. godine, prilikom američke oružane intervencije u Panami. Novinari su, najpre, tri dana zadržani na aerodromu u SAD (sa kojega je trebalo da krenu put Paname), dok teren nije "potpuno raščišćen". Kada je prva grupa novinara konačno stigla u Panamu, ponovo su zadržani na aerodromu, a zatim (pod stražom) smešteni u hotel gde im je održan višerasovni brifing (brifing, a ne konferencija za štampu, na kojoj bi mogli da postavljaju pitanja). Kao obrazloženje za takav postupak prema novinarima navedena je briga za njihovu ličnu bezbednost. U ovim primerima vojne stručne službe su se potvrdile kao veoma dorasle kontroli medija, u cilju plasiranja poželjne slike rata kao spektakularnog konflikta u kome "naša strana pobeđuje". U takvoj slici rata sukob je simboličan, učesnici nisu konkretni ljudi, koji gube živote, bivaju ranjeni, izmrcvareni i prepušteni sopstvenoj, individualnoj patnji. Mrtvi postaju depersonalizovane brojke, razaranja se minimalizuju, a stvarna slika rata se preinačuje u sliku koja podseća na kompjuterske igre.¹⁵ **Pokazalo se da model potpune informativne kontrole može da funkcioniše!**

Taj model je striktno primenjen i u operaciji u Zalivu 1991. godine. Pentagon je upravljao izveštavanjem tako što je stvorio sistem "pula" - izabrani novinari su mogli da odu na front da prikupljaju materijal, a zatim su ga delili s drugim novinarima. Međutim, ni ti odabrani novinari nisu mogli da budu svedoci oružanih dejstava. Većina novinara je mogla da izveštava samo sa zvaničnih brifinga, dok su retki među njima dobijali mogućnost da se pridruže nekim manje značajnim jedinicama.

Na osnovu priloga čiji su autori novinari, koji su bili pod kontrolom američkih i drugih vojnih predstavnika, vidi se da na ratištu nije mogao/smeo da bude snimljen ni jedan mrtav ili ranjen američki (ili saveznički) vojnik. Oni su mogli biti viđeni samo u bolnici i to onda kada je bilo saopšteno da rane nisu opasne i da lekari uspešno saniraju povrede i ukazuju pomoć. Irački vojnici snimani su samo kako se predaju, dok snimanje stvarnih iračkih žrtava nije bilo dozvoljeno. Takvi snimci dozvoljavani su samo izuzetno, na osnovu procene vojnog vrha da je to važno za kreiranje javnog mnjenja. Slike razaranja, leševa i civilnih žrtava rata bile su dopuštene samo u fazi pripreme stanovništva SAD i zapadnih zemalja za rat (faza prelaska iz latentnog u manifestni konflikt), kada je trebalo pokazati zločine iračke strane nad civilnim stanovništvom Kuvajta. Slične scene dozvoljavane su i u situacijama u kojima je sistematski građena slika o Izraelu, kao nedužnoj žrtvi, nakon dejstava iračkih "skadova" na ciljeve u toj

---

¹⁵ Situacija je opisana prema navodima u: Biernatzki, W., (2002) *Terrorism and Mass Media*, Communication Research Trends, Center for the Study of Communication and Culture, Santa Clara, California, str. 8 i Randelović, S., & Đurić-Atanasievski, K., (2009), *Odnos vojske s medijima u oružanim sukobima*, Vojno delo, 61(2), 29-54.

zemlji. Razorne posledice sličnih dejstava iračkih raketa na ciljeve u Saudijskoj Arabiji nikada nisu bile prikazane javnosti.¹⁶

2.2. Medijska priprema raspada SFRJ i ratnih konflikata bivših jugoslovenskih republika

Bodrijar kaže da "slika konzumira događaj, apsorbujući ga i spremajući ga za konzumiranje"¹⁷, što je možda najbolja metafora za proces delovanja medija na javno mnjenje na prostoru bivše SFRJ tokom 1989. i 1990. godine.

Činjenice

Uvod u ratne konflikte na prostoru tadašnje Jugoslavije bili su procesi i promene do kojih je došlo krajem dvadesetog veka, tokom uspostavljanja kapitalističkog sistema u bivšim socijalističkim zemljama.

Tokom devedesetih godina dvadesetog veka na prostoru bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije odigrala su se četiri ratna sukoba:

- rat u Sloveniji (27. juni – 7. juli 1991.),
- rat u Hrvatskoj (leto 1991 – druga polovina 1995.),
- rat u Bosni i Hercegovini (prolece 1992. – novembar 1995.), i
- rat između NATO pakta i Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore (23. mart – 11. juni 1999.).

U njima je ubijeno blizu 200.000 ljudi, više od tri miliona osoba je prognano, a još se traga za oko 14.000 nestalih¹⁸.

Poređenjem podataka nakon završetka ratnih sukoba sa onima iz popisa stanovništva 1991. godine, dobija se dramatičan podatak da je 15.83 % od ukupno 23.528.230 stanovnika koliko je 1991. godine imala SFRJ, bilo primorano da napusti svoje domove, bilo odlaskom u neku drugu zemlju, drugu bivšu SFRJ republiku, ili da se preseli u neki drugi kraj svoje republike (ukupno 3.725.300 izbeglica i interno raseljenih lica). To znači da je svaki šesti stanovnik bivše SFRJ u nekom periodu bio izbeglica, odnosno svaki treći na prostorima zahvaćenim ratnim dejstvima.

U Hrvatskoj je procenat izbeglica bio u nivou poroseka (15,58%), u Bosni i Hercegovini je to bila polovina stanovništva (51%), a na Kosovu nešto manje od polovine stanovnika (47,7%).

---

¹⁶ Nikšić, S., (1991), *Rat u zalivu: novinari i cenzura, Novinarstvo*, broj 1, Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo str. 39

¹⁷ Bodrijar, Ž., (2007), *Duh terorizma, Arhipelag*, Beograd.

¹⁸ Radović, B., *Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991-1995)*, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>

Po popisu iz 1991. godine, čiji podaci se različito prezentuju u različitim sredinama, u SFRJ je živelo: 4,6 miliona Hrvata, 1,7 miliona Slovenaca, 2,3 miliona "Muslimana" (sadašnji termin "Bošnjaci"), 2,1 miliona Albanaca, 8,5 miliona Srba, 534.000 Crnogoraca, 378.000 Mađara i 1,3 miliona Makedonaca, dok je broj pripadnika ostalih etničkih grupa bio znatno manji.

Prema istom popisu, u Srbiji je živelo 6.428.420 Srba i 3.363.055 osoba nesrpske nacionalnosti, dok je u Hrvatskoj bilo 3.708.308 Hrvata i 1.052.036 nehrvatskog stanovništva.

Tokom latentne faze konflikata, ispostavilo se da je bilo veoma važno što je van svoje matične republike je živelo 19.96% Hrvata, 1.86% Slovenaca, 17.4% "Muslimana", 24.6% Srba i 28.79% Crnogoraca.

Činjenica da je Bosna i Hercegovina imala velike grupe različitih nacija, grupisanih po međusobno udaljenim enklavama, takođe se pokazala bitnom: u Bosni i Hercegovini je bilo 43,4% Muslimana, 31,2% Srba, 17,4% Hrvata i 5,5 Jugoslovena (2,6% "ostalih").

Znak usložnjavanja međuetničkih odnosa bilo je i smanjenje procenta osoba koje su se izjašnjavali kao Jugosloveni, u svim delovima SFRJ, osim u Vojvodini: broj Jugoslovena u Hrvatskoj je od 1981. do 1991. godine smanjen sa 8,2% na 2,2%, u Bosni i Hercegovini sa 7,9% na 5,5%, dok je u Vojvodini porastao za 70.000 ljudi.¹⁹

Po Ričardu Holbruku (Richard Holbrook) postoji 5 glavnih razloga sloma Jugoslavije: "prvo, pogrešno iščitavanje balkanske istorije; drugo, kraj hladnog rata; treće, ponašanje samih Jugoslovenskih lidera; četvrto: neadekvatan američki odgovor na krizu; i najzad, pogrešno verovanje Evropljana da mogu sami da izađu na kraj sa njihovim prvim izazovom nakon kraja hladnog rata".²⁰

Ovakvim stavom Holbruk, glavni posrednik u pregovorima vezanim za Dejtonski sporazum, opovrgava tezu o konfliktima kao sudbini Balkana i pokušava da ova četiri rata smesti u okvire previranja i bezbednosnih izazova koje su obeležile poslednje decenije dvadesetog veka u mnogim regionima.

Tri od pet navedenih uzroka, tiču se spoljnih faktora koji su uticali na tok i izbijanje konflikata. S druge strane, kao savremenik vremena pre, u toku, i nakon konflikata, rekla bih da je svaki od četiri rata koji su se desili, prevashodno rezultat nacionalističkih previranja za koja veliku odgovornost snose republičke političke i kulturne elite (u slučaju Kosova i elite pokrajine), koje su se opredelile za vaninstitucionalno ostvarivanje svojih ciljeva, i - mediji. To ne znači

---

¹⁹ Oficijelna publikacija Saveznog zavoda za statistiku (1993), *Popis stanovništva i domaćinstava SR Jugoslavije 1991. god.* Detaljna klasifikacija stanovništva po nacionalnosti. Knj. 3., SZS, Beograd.

²⁰ Holbrooke, R., (1999), *To End A War*, New York: Modern Library, citirano prema: Radović, B., *Jugoslovenski ratovi 1991-1999 i neke od njihovih društvenih posledica (I deo - Rat i gubici)*, str.26, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/tortura/srpski/01.pdf>.

da razlozi koje Holbruk navodi nisu delovali na izbijanje i tok ova četiri rata²¹. Naprotiv, ti uticaji su bili značajni, ali (verujem) ne i presudni.

Neki teoretičari, uzrok krize koja je dovela do ratova na prostoru SFRJ vide, prevashodno, u ekonomiji: "Porast nacionalnih napetosti tokom osamdesetih godina bio je vidljiv u celoj Jugoslaviji. Suštinsku odgovornost za to snosilo je ubrzano privredno propadanje zemlje. Rastuća inflacija, opadajući životni standard i zaoštavanje na tržištu rada doprineli su, uz rasprostranjenu korupciju i očigledno slabu ekonomiju, gubitku poverenja u političko rukovodstvo. Tokom osamdesetih godina, kada je uz privrednu propast započela i borba oko raspodele sve manjih resursa, u prvi plan dospevaju sukobi oko izgradnje i vođenja države. Dok se Srbija zalagala za recentralizaciju države, uz očuvanje socijalističkog državnog uređenja, Slovenija i Hrvatska su prednost davale konfederaciji savezne države sa - u velikoj meri nezavisnim, republikama i istovremeno pojačavanjem pluralističkih i privredno-tržišnih struktura".²²

Kriza poverenja u federalnu elitu, neizvesne perspektive zemlje, neartikulisane težnje ka promeni osnovnih postavki ekonomsko-političkog sistema i sve veća ekonomska kriza (koja je formalno priznata 1983. godine, od kada se pojavljuje u političkom vokabularu), pogodovali su rasplamsavanju nacionalizma, kao utočišta za građane SFRJ, nespremljene na lično angažovanje u nekom drugom smeru, ali i nesigurne u pogledu definisanja tog drugog smera.

Rezultat ovih ratova je raspad SFRJ, koji je okončan Dejtonskim sporazumom (kreiran od 1. do 21. novembra 1995. godine, u američkoj vazdušnoj bazi Rajt-Peterson, pored Dejtona; potpisan 14. decembra 1995. godine u Parizu). Od SFRJ je nastalo pet novih država: Slovenija, Hrvatska, Makedonija, Bosna i Hercegovina i Savezna Republika Jugoslavija, s tim što proces dekompozicije SFRJ, nije završen sa prestankom ratova.

Nakon četvrtog rata (NATO bombardovanje Srbije), koji nije imao karakter etničkog, već konflikta neravnopravnih protivnika i intervencionizma, nekadašnja srpska pokrajina Kosovo i Metohija, postaje međunarodni protektorat Ujedinjenih nacija, koji kasnije jednostrano proglašava nezavisnost od Srbije, što priznaje značajan broj članica OUN.

Savezna Republika Jugoslavija 4. februara 2003. godine biva preuređena i preimenovana u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore, a nakon referenduma, održanog 21. maja 2006. godine, Crna Gora postaje nezavisna država (šesta), koja 3. juna 2006. proglašava zvanično svoju nezavisnost.

---

²¹ "Šta bi se desilo da je Savet bezbednosti UN početkom 1991. na inicijativu SAD, Velike Britanije i Francuske, sazvaio Konferenciju o Jugoslaviji sa zadatkom pronalaženja sporazumnog rešenja i saopštio da neće prihvatiti politiku svršenog čina ma sa koje strane dolazila, kao i to da će uvesti oštre sankcije protiv onih koji bi pokušali da vode takvu politiku?" (Svetozar Stojanović, *Danas*, 21. juna 2004).

²² Petrič, V., Pihler, R., (2002), *Dugi put u rat: Kosovo i međunarodna zajednica 1989-1999*, Samizdat B92, Beograd.

Opstanak Bosne i Hercegovine kao federacije tri entiteta, nezavisnost Kosova, kao i ustavni položaj Vojvodine u okvirima Srbije, ni četrnaest godina nakon poslednjeg "balkanskog rata", nisu suštinski i definitivno rešeni.

Imajući sve to u vidu, vredi se podsetiti "kako je sve počelo". Pre svega zato što tadašnji događaji, danas ispričani/napisani omogućavaju realnije sagledavanje procesa koji su doveli do konflikata.

Latentna faza konflikata na tlu SFRJ

U ovom, kao i u prethodnom odeljku, korišćeni su različiti izvori, kako bi se podaci o stvarnom kontekstu događaja izneli što je neutralnije moguće.

Posle smrti Josipa Broza Tita, maja 1980. godine, poziciju najviše izvršne vlasti preuzima kolektivni šef države - Predsedništvo SFRJ, koje ne uspeva da uspostavi stabilan ekonomski rast i zemlja postepeno ulazi u krizu. Osim ekonomskih problema, sve glasnije su ideje o preuređenju federacije, odnosno o različitim varijantama opstanka federacije (konfederacija, "asimetrična federacija", savez država i slično); usled sve veće ekonomske krize - republički nacionalizmi postaju vidljivi, a pojavljuju se i prvi zahtevi za promenu pozicije pojedinih delova zemlje.

Kosovski Albanci iznose stavove o prerastanju Kosova u sedmu jugoslovensku republiku, dok se u Vojvodini govori o "punoj autonomiji".

Marta i aprila 1981. godine, dolazi do nemira na Kosovu, koje primenom sile suzbijaju jugoslovenske vojne i policijske snage. Tenzija u pokrajini time nije smanjena i incidenti između Albanaca i Srba se nastavljaju.

Paralelno sa tim, dolazi do daljeg produbljivanja privredne i ekonomske krize.

Demonstracije na Kosovu, 1981. godine, otvorile su u srpskoj javnosti nekoliko tema koje će najaviti ne samo sukobe na Kosovu, već i ostale etničke konflikte na prostoru SFRJ.

Prva takva tema bi se mogla nazvati **svrstavanje i prebrojavanje na osnovu nacionalne pripadnosti**: analizira se bročani odnos pripadnika različitih nacija na određenoj teritoriji, iz čega se izvode pitanja vezana za raseljavanje stanovništva i prinude koja do toga dovodi; postavlja se pitanje prava većinske etničke grupe (u republici, ili u lokalnoj zajednici) u odnosu na manjinsku. Tako srpski komunisti tvrde da se nealbanci masovno iseljavaju sa Kosova, zbog diskriminacije, pritisaka, pretnji i nasilja; govori se o učestalim silovanjima srpskih žena i devojaka, uništavanju letine, uništavanju srpskih spomenika kulture i skrnavljenju grobalja.

S druge strane, albanski lideri Saveza Komunističke Partije Kosova tvrde da se iseljavanje dešava iz ekonomskih razloga, jer je pokrajina najsiromašniji deo SFRJ i regija sa najvećom stopom

nezaposlenosti u zemlji. Kao jedan od dokaza za to, navode se procenti etničkih Albanaca na privremenom radu u inostranstvu.

Srpski komunisti ističu da je bitno promenjena nacionalna struktura stanovništva u korist Albanaca, (usled kombinacije visokog fertiliteta i sve nižeg mortaliteta), čemu je značajno doprinelo i iseljavanje oko 100.000 pripadnika slovenskih etničkih grupa, između 1961. godine i 1981. godine. Po nekim autorima, početkom devedesetih, etnički Albanci na Kosovu su činili skoro 90% stanovništva.²³

Navodno nezadovoljni "ćutanjem države", Srbi sa Kosova (motivisani od strane republike Srbije, uz njenu podršku i koordinaciju) organizuju kontra - proteste, a rukovodstvo Republike Srbije nastoji da problem Kosova predstavi javnosti kao problem cele Jugoslavije. Krajem aprila (24. aprila 1987. godine), predsednik Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije Slobodan Milošević, zajedno sa pokrajinskim partijskim funkcionerom Azemom Vlasijem, posećuje Kosovo Polje, gde se sastaje sa tamošnjim Srbima koji su se žalili na "teror Albanaca". Tom prilikom Milošević javno staje na stranu kosovskih Srba, izgovorivši rečenicu "**Niko ne sme da vas bije!**", od koje mediji u Srbiji, objavljivanjem na naslovnim stranama i u udarnim vestima, a narednih dana - ponavljanjem - kreiraju **prvu opšteprihvaćenu parolu koja za većinu građana (Srbije) ima autentično značenje**. Mada

Slika 1, naslovna strana lista Politika, 4. septembar 1987. godine

sama rečenica nije bila izgovorena kao parola, niti je imala konkretan nacionalan predznak, delovanjem medija ona dobija simbolično značenje opravdanog protesta građana protiv (takve!) države. "Njegova uzgredna izjava demonstrantima (*Niko ne sme da vas bije*) postaje medijska atrakcija. Tadašnji zamenik direktora RTB, Dušan Mitević, koji je stajao iza ove orkestracije, prisećao se: *Emitovali smo*

Miloševićevo obećanje na TV bez prekida. To ga je i lansiralo."²⁴

²³ Petrič, V., Pihler, R., (2002), *Dugi put u rat: Kosovo i međunarodna zajednica 1989-1999*, Samizdat B92, Beograd.

²⁴ Grupa autora, urednik Bruno Vekarić, (2011), *Reči i nedela - Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992*, Studija tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, Centar za tranzicione odnose, Beograd, str.35

Sledeći dramatičan događaj, dešava se u noći između 3. i 4. septembra 1987. godine, u kasarni "Branko Krsmanović" u Paraćinu: vojnik JNA, albanske nacionalnosti, Azis Keljmendi, u momentu rastrojstva ubija na spavanju vojnike različitih nacionalnosti. U saopštenju koje je tim povodom izdao Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, a preneli svi mediji, stoji: "Noćas, 3. septembra, u 03.05 časova vojnik Keljmendi Sadika Aziz, na službi u garnizonu u Paraćinu, za vreme vršenja dužnosti pomoćnika dežurnog jedinice, bez ikakvog povoda, ubio je na spavanju četiri vojnika i to: Simić Srđana iz Beograda, Džananović Hazima iz Kočića, SO Vitez, Dudaković Safeta iz sela Orahovo, SO Bosanska Gradiška, i Begić Gorana iz Zagreba, a ranio pet vojnika i to: Jazić Antu, Đekić Petra, Prešern Andreja,

Kovačević Husu i Mehmedović Nedžida. U nastaloj situaciji povređen je i vojnik Adžović Nazif. Ranjenim vojnicima odmah je ukazana lekarska pomoć i njihovi životi su van opasnosti. Posle zločina vojnik Keljmendi izvršio je samoubistvo."

Slika 2: Naslovne strane dnevnih novina u Srbiji, 4. i 5. septembra 1987. godine

U srpskim medijima počinje otvorena kampanja protiv Albanaca (naslovi: "Nacionalistička zaslepljenost ubice Keljmendija", "Keljmendi pucao u Jugoslaviju", "Mučki pucanj u našu domovinu", "Težak udarac naporima za sređivanje stanja na kosovu" i slično - slika 12), a čin vojnika Keljmendija se kvalifikuje kao zločin uperen protiv Jugoslavije. U Srbiji biva kamenovan veliki broj pekara i poslastičarnica u vlasništvu Albanaca.

Ovaj incident imao je veliki uticaj na celokupnu javnost Srbije, ali i

Jugoslavije. Pored toga, iskorišten je za otvaranje unutarpartijskog konflikta u Srbiji. Na sednici Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda, tadašnji lider beogradskih komunista, Dragiša Pavlović, kritikuje "nacionalističke pojave" i osuđuje politiku CK SK Srbije, koju kvalifikuje kao nacionalističku. U srpskom partijskom i državnom rukovodstvu

dolazi do rascepa, koji je jednim delom rezultat različitog odnosa prema rešavanju nacionalnog pitanja, a drugim - rezultat borbe za vlast unutar Srbije.

"Paraćinski slučaj" je postao obrazac za medijsku eksploataciju događaja okarakterisanog kao međuetnički, uprkos nedostatku dokaza da se stvarno radi etničkom konfliktu.

Na Osmoj sednici CK SK Srbije (23. i 24. septembra 1987. godine), Slobodan Milošević uklanja sa čelnih pozicija Dragišu Pavlovića i priprema teren za smenjivanje Ivana Stambolića, do čega će doći kroz tri meseca. Politika Republike Srbije prema Kosovu, Vojvodini, i drugim republikama se menja, odnosno - Srbija počinje da definiše svoje nacionalne ciljeve, koji podrazumevaju reorganizaciju odnosa u SFRJ i u samoj Srbiji. Otpočinje period organizovanih mitinga ("mitinzi solidarnosti"), od kasnog proleća, do kraja jeseni 1988. godine, koji imaju za cilj obaranje "neposlušnih" garnitura vlasti. Mediji, u kojima su neposredno pre toga na rukovodeća mesta postavljene pristalice i prijatelji Miloševića, svakodnevno izveštavaju o mitinzima i pripremaju javnost za događaje koji će uslediti.

Demonstracijama održanim 9. jula i 5. oktobra 1988. godine, smenjuje se pokrajinsko rukovodstvo u SAP Vojvodini ("antibirokratska revolucija", "jogurt revolucija"), uz pomoć demonstranata dovedenih sa Kosova ("Srušićemo vladu u Novomu Sadu"). Formalni razlog demonstracija je bio oličen u paroli "Kosovo se brani u Vojvodini", odnosno "Oj, Srbijo iz tri dela, ponovo ćeš biti cela", čime se upućuje na činjenicu da je cilj republičkih vlasti u Srbiji obezbeđivanje "3 glasa" u federaciji, odnosno postavljanje na vlast rukovodstava koja će podržati politiku Slobodana Miloševića.

U ovom periodu, mediji imaju ulogu kreiranja novog rečnika, kojim bivaju okarakterisani događaji i procesi: "antibirokratska revolucija" ubrzo biva zamenjena floskulom "događanje naroda", čime neistomišljenici od "birokratizovanog rukovodstva" postaju "neprijatelji naroda", dok "mitinzi solidarnosti", postaju "mitinzi istine". Proces imenovanja postaje proces tumačenja.

Ilustrativan primer za ovu tvrdnju je rubrika "Odjeci i reagovanja", koja je od jula 1988. godine, do marta 1991. godine, izlazila u najuticajnijem dnevnom listu - "Politika". U njoj su objavljivani stavovi stvarnih i izmišljenih čitalaca (poznatih ili nepoznatih ličnosti), u vezi sa aktuelnim događajima. Napisi u ovoj rubrici omogućili su kreiranje poželjnog modela komunikacije, dopuštenog nivoa govora mržnje i - iznad svega - promociju poželjnih političkih stavova. O značaju ove rubrike govori i činjenica da je u okviru nje, ukupno, objavljeno 4.122 priloga (juli 1988 - mart 1991). **Kako se nije radilo o formi novinarskog teksta, već o navodnim pismima čitalaca, bilo je moguće potpuno nekritičko iznošenje stavova, korišćenje ličnog govora, generalizacija stvarnih i izmišljenih ličnih iskustava i mišljenja. Upravo ta lišenost profesionalne odgovornosti novinara omogućila je**

definisane izrazito agresivnog, emotivnog i beskompromisnog rečnika, neprimerenog medijima masovnih komunikacija.

U vreme "jogurt revolucije" u rubrici "Odjeci i reagovanja" iznose se različite optužbe na račun rukovodstva u Vojvodini, od kojih su neke ne samo neukusne, već i nelogične. Primera radi, detaljno se analizira "ko demonstrantima nije dao vodu", po čijem naređenju, da li je osoba koja "nije dala vodu" izdajnik i da li je poslastičar koji "nije dao vodu" "Šiptar" ili "Goranac". Time se stvara lažna spirala informacije, jer se kreće od mogućeg detalja, on se naknadno "ispituje" i pripisuje realno postojećoj osobi, koja sa događajem nema veze; dodaju mu se značenja i informacije, dok ne postane **bezbroj puta ponavljano pitanje, koje se na kraju vraća u medij u formi činjenice.**

Ubrzo nakon "jogurt revolucije", na gotovo identičan način, smenjena je vlast u Crnoj Gori (11. januar 1989).

Sledeći događaj koji je predstavljao čvorište daljeg, realnog, ali i medijskog raspleta, je bio *štrajk rudara.*

Na Kosovu, 20. februara 1989. godine, otpočinje štrajk rudara u rudniku Stari Trg, u okolini Prištine. Rudari zahtevaju obustavu najavljenih ustavnih i političkih promena, kao i (u republici najavljenju) smenu pokrajinskih rukovodioca. Direktan povod za štrajk je isključenje mladog albanskog funkcionera Azema Vlasija iz CK SKJ. Rudari danima odbijaju da izađu iz okna (990 metara pod zemljom), tražeći ispunjenje svojih zahteva: a) obustava najavljenih ustavnih promena i b) smena trojice albanskih funkcionera, pristalica Slobodana Miloševića - Rahmana Morine, Ali Šukrije i Husamedina Azemija i c) vraćanje isključenih funkcionera na prethodne položaje.

Ovaj događaj, koji je dobio ozbiljnu medijsku pažnju, imao je dalekosežne posledice, koje su se dale naslutiti iz medijskih prezentacija u svim tadašnjim jugoslovenskim republikama i pokrajinama. Štrajk rudara, pomognut izrazitom medijskom eksploatacijom, pokrenuo je sled događaja koji su, ako ne promenili, a onda svakako - ubrzali, događanja u zemlji: slovenački političar Milan Kučar 27. februara napušta sastanak u Beogradu i iste večeri na skupu u Cankarjevom domu u Ljubljani izjavljuje da se u Starom Trgu "brani avnojevska Jugoslavija"; nakon toga, slovenački komunisti daju podršku rudarima; istog dana Srbi sa mitinga u Kninu (Hrvatska) šalju poruku da je "vreme za rešenje srpskog pitanja u Jugoslaviji"; dan nakon izlaska rudara iz jame, Franjo Tuđman, ohrabren odjekom štrajka u svetu, u Društvu hrvatskih književnika u Zagrebu, predstavlja svoju partiju - Hrvatsku demokratsku zajednicu.

Kako je izjava Milana Kučana naišla na **opštu osudu medija u Srbiji**, grupa studenata beogradskog Univerziteta, već 27. februara uveče, kreće prema saveznom parlamentu. Koloni se priključuje veći broj građana. Sledećeg dana, 28. februara, radnici dobijaju slobodan dan i oko 300.000 ljudi, po proceni TV Beograd, protestuje ispred Savezne

skupštine u Beogradu (jedna od najčešćih parola je "Uhapsite Vlasija"). Predstavnici vlasti se smenjuju kao govornici, ali tek predsednik CK SK Srbije, Slobodan Milošević, uspeva da smiri radnike i prekine okupljanje, obećanjem da će smenjeni funkcioner pokrajinske vlasti Kosova i Metohije, Azem Vlasi, "biti uhapšen", što je i učinjeno 1. marta 1989. godine.

Nakon Vlasijevog hapšenja, Predsedništvo SFRJ uvodi na Kosovu vanredno stanje, 3. marta 1989. godine: uveden je policijski čas, a pored Vlasija, uhapšeni su Burhan Kavaja i Aziz Abraši, pod optužbom da su organizovali štrajk rudara i demonstracije (prethodno je akcijom snaga srpske policije pobuna albanskih rudara ugušena). Ubrzo nakon toga, 28. marta 1989. godine, Skupština Srbije ukida dotadašnji stepen autonomije SAP Vojvodini i SAP Kosovu, obezbeđujući jedinstvo oficijelne političke elite Srbije.

U momentu dok su u Skupštini Srbije svečano proglašavani Amandmani na Ustav SR Srbije, kojim je pokrajinama oduzeta mogućnost veta na ustavne promene u Srbiji, kao i deo dotadašnje zakonodavne, upravne i sudske funkcije, na Kosovu se održavaju masovne demonstracije u kojima gine više od 20 demonstranata. Na ulicama Prištine vide se tenkovi, što se u programu RTB-a emituje u vestima pre direktnog prenosa iz Skupštine.

Dva meseca nakon toga, 15. maja 1989. godine, odlukom Skupštine SR Srbije, Slobodan Milošević biva izabran za predsednika Predsedništva SR Srbije.

Od 1988. godine (jogurt revolucija), do 1991. godine, mediji u Vojvodini i na Kosovu bivaju u potpunosti stavljeni pod kontrolu republičkih vlasti. Sporovođenjem "diferencijacije", iz medija se odstranjuju neistomišljenici i većina ne-Srba, korišćenjem kombinacije davanja otkaza i upućivanja na "prinudni odmor". **Uplašeni za svoju egzistenciju, preostali novinari, urednici, snimatelji i ostali zaposleni u pokrajinskim glasilima, postaju najglasniji zastupnici novog političkog kursa.**

Govor mržnje u medijima dobija izuzetnu širinu, a kreativnost novinara dokazuje se atraktivnim naslovima, ostrašćenim formulacijama, parolama i floskulama, koje će ubrzo postati deo novog konfliktnog govora.

Na Vidovdan, **28. juna 1989. godine, na Gazimestanu** je organizovana proslava šest stotina godina od Kosovske bitke, kojoj je, prema zvaničnim medijima, prisustvovalo oko dva miliona ljudi. U svom govoru, koji je bio emitovan u najgledanijem TV dnevniku (RTV BG) u 1989. godini, Slobodan Milošević je najavio mogućnost oružanih konflikata na prostorima SFRJ: "danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada ni takve još nisu isključene".

Početakom jula 1989. godine, u Kninskoj krajini je održana proslava šest stotina godina od Kosovske bitke, na kojoj su izneti zahtevi za ravnopravnost Srba u Hrvatskoj (pravo na sopstvenu kulturu, jezik i pismo). Posle ovog događaja, hrvatska vlast hapsi viđenije Srbe (Jovo Opačić).

Kraj blokovske podele i rušenje Berlinskog zida (od 9. novembra 1989. godine) simbolički su predstavljali početak demokratizacije zemalja istočne Evrope, kao i početak nove spoljne politike SAD i Zapada prema bivšim komunističkim zemljama.

Ubrzo nakon toga, 17. novembra 1989. godine, dok se u Srbiji odvijala tragedija u Aleksinačkim rudnicima uglja, u kojoj je od eksplozije metana poginulo 90 rudara, u Pragu je otpočinjala "Plišana revolucija".

Samo mesec dana kasnije, 16. decembra 1989. godine, kreću protesti u Temišvaru, koji najavljuju Rumunsku revoluciju.

Revolucija u Rumuniji postaje simbol novog modela konflikta, koji se odvija u neodvojivoj simbiozi sa delovanjem medija. Kamere najvećih svetskih medija, danonočno su u direktnim prenosima i specijalnim emisijama vesti, pratile ulične okršaje, uz nemontirane scene nasilja. Svoju pobjedu, probunjenici su obznanili ulaskom u studio državne televizije, gde su pred kamerama pročitali proglas i obznanili rušenje Čaušeskuovog režima. Hvatanje Čaušeskua i njegove supruge, ispitivanje, suđenje i ubistvo (prvog dana katoličkog Božića 1989. godine), takođe su emitovani, u odloženom direktnom prenosu.

Uticaj ovog, prvog direktnog prenosa revolucije i nemontiranih scena nasilja, bio je veliki i značajan. **Prezentovan je novi model komunikacije putem medija, u kome medijski sadržaj deluje na publiku kao motivator za uključivanje (građana) u sukobe (sa državnim snagama), uz istovremeno slanje poruke sopstvenoj, ali i svetskoj, javnosti.** Uspostavljena je nova zakonitost u savremenim unutardržavnim konfliktima: pobedila je ona strana koja zauzme dominantnu/državnu televiziju, jer je to strana čija istina postaje opšta i priznata.

Iz današnje perspektive posmatrano, čini se da je Rumunska revolucija predstavljala prekretnicu u još jednom pogledu: pokazala je da rušenje komunizma može biti nasilno, krvavo i - uspešno.

3. Šta je sve potrebno da bi se rat desio?

Rat je nemoguć među ljudima koji imaju sklonosti prema istim vrednostima, pripadaju istim kulturnim krugovima, smeju se istim šalama, navijaju za istu reprezentaciju, vezani su za istu himnu, usmereni su na istu literaturu, muziku, filmove, kulturne događaje. Rat podrazumeva da kelner, inženjer, lekar, poslastičar, učitelj, računovođa, šuster i krovopokrivač, koji su vaspitavani da je ubistvo najveći zločin koga se svaki normalan čovek gnuša i užasava, uzmu pušku u ruke i krenu na front, spremni da ubiju. Socijalno uklopljen čovek nema potrebu da ubija. Ali svaki socijalno definisan čovek ima potrebu da zaštiti sebe, svoju porodicu, prijatelje i sve što smatra vrednim zaštite. Častan čovek, pored toga, ima snažan motiv da se bori protiv nepravde, zla i svega što je nehumano. Tu dolazimo do činjenice koja

je neophodna za izbijanje svakog rata, odnosno do neophodnog *causus belli*. **U savremenom svetu taj *causus belli* mora biti javno (većinski) prihvaćen, kako bi se javno mnjenje motivisalo za ulazak u rat.** Za one na čijoj teritoriji se rat vodi, dovoljan razlog za rat je "odbrana teritorije", koja se smatra "integralnim delom zajednice" koja na toj teritoriji živi. Svako ko sa oružjem dođe na tu teritoriju, bez obzira na to da li veruje da tu teritoriju "osvaja" ili "oslobađa" je neprijatelj koji "udara na temelje zajednice". Stoga je u Sloveniji i Hrvatskoj u kojima se rat dešavao "na njihovoj teritoriji" postojala snažna kohezivna sila koja je pripadnike većinske nacionalne zajednice držala na okupu u odbrani "matične teritorije", koja se doživljavala kao nosilac nacionalnih vrednosti, mera i kao uslov opstanka zajednice.

Šta se, međutim, dešavalo na tlu današnje Srbije?

Dešavali su se svi oni neminovni procesi koji se (sa manjim ili dužim trajanjem) moraju desiti da bi u međusobno povezanoj zajednici, okupljenoj oko sličnih vrednosti, motivisanoj ka sličnim postignućima, u kojoj ljudi govore istim ili sličnim jezicima, imaju zajedničku istoriju, kulturu i ekonomiju moglo doći do ratnih konflikata. Mada savremenicima uvek izgleda da je ono što se njima događa specifično i osebusno, činjenica je da svaka bolest ima svoj tok, koji se (uz manje ili više varijacija) ponavlja kod svakog obolelog.

Ostavljajući po strani sve druge faktore i procese koji su omogućili oružane konflikte na prostoru bivše Jugoslavije, u ovom odeljku ćemo se usmeriti na delovanje medija.

4. Šta o izbijanju oružanih društvenih konflikata i medijskom uticaju na taj proces kaže savremena teorija?

Proces koji predstavlja uvod u svaki konflikt, koji se istraživanjima može jasno detektovati i pratiti, je **uspostavljanje socijalne distance**, što je jedan od razloga da se u modernim društvima velika pažnja posvećuje praćenju i permanentnom istraživanju stepena socijalne distance koja postoji između pojedinih društvenih grupa, odnosno unutar neke grupe. Uspostavljanje socijalne distance je, po pravilu, znak da je otpočela latentna faza potencijalnog društvenog konflikta.

Uspostavljanje socijalne distance je dugotrajan proces, s tim da se, nakon uspostavljanja, situacija postojanja socijalne distance, od strane svih učesnika percipira kao **podrazumevajuća i nepremostiva**.²⁵ Na prostoru bivše SFRJ tokom perioda latentne faze konflikta dolazi do (od republičkih elita planiranog) zanemarivanja principa internacionalizma ("bratstva i jedinstva"), kao suštinske kohezivne sile koja povezuje radničku klasu. Umesto ovog i drugih principa koji su karakterisali oficijelnu vladavinu radničke klase, uspostavlja se vrednosna dominacija nacije i preferencija koje se na tome zasnivaju. Ubrzano se stvara

---

²⁵ Sartr, (J. P.), (1983), *Les coments de la drole de guerre*, Gallimard, Paris; Brzezinski, Z., (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentyfirst Century*, Macmillan, New York.

nova identitetska, vrednosna, kulturološka i politička matrica, sa nacijom kao bazičnim faktorom diferencijacije. Na osnovu tog procesa oblikuje se medijska slika željene socijalne distance, koja ubrzo postaje stvarnost, uz pomoć prizivanja "nepravdi iz prošlosti", odnosno elemenata zajedničke istorije koji su omogućavali "ekspresno" stvaranje socijalne distance prema pripadnicima "drugih" nacija. Identični procesi dešavaju se u svim bivšim jugoslovenskim republikama.

Analize delovanja medija na prostoru tadašnje SFRJ u latentnoj fazi konflikta²⁶, pokazuju da su mediji bitno uticali na prihvatanje socijalne distance (prema drugim nacijama/republikama) kao podrazumevajućeg modela društvenog mišljenja i ponašanja i to: izborom tema, preferencijom stavova, leksikom i iznošenjem stereotipa koji se zasnivaju na socijalnoj distanci, čime su bitno doprineli uspostavljanju novog sistema vrednosti i dominantnog modela mišljenja. Ovaj proces odvijao se postepeno i neprekidno, pre i tokom cele latentne faze konflikta²⁷, koja je trajala od 1988. godine (uslovno od 1974. godine), do izbijanja oružanih sukoba.

Teorija konflikata kaže da se na početku uvodne (latentne) faze konflikta, uspostavljaju društve grupe između kojih postoji tenzija, koja se postepeno manifestuje kao postojanje suprotstavljenih interesa. Između njih se stvara socijalna distanca, jer kulturna i politička elita konstruišu pitanja u vezi sa *istorijskom ulogom, krivicom, ili grehom* "druge strane", u odnosu na sopstvenu naciju, grupu, klasu, ili religijsku zajednicu. Mediji ova pitanja tretiraju kao provokaciju (ekskurs) i, po pravilu, im daju značajnu pažnju, jer predstavljaju iskorak u odnosu na uobičajeni javni govor. Drugim rečima, ovakva neuobičajena/nesvakidašnja tematika i retorika imaju visok stepen medijske atraktivnosti, što mediji koriste u cilju povećanje pažnje i vezivanja auditorijuma.

U *drugoj etapi latentne faze konflikta*, obe grupe imaju jasnu svest o suprotstavljenim interesima; prvo sa jedne a zatim i sa druge strane, sazreva svest o preprekama koje *bi mogli* da predstavljaju interesi, pozicija ili vrednosti "druge strane" (projekcija prepeka); nabrajaju se i preispituju se istorijske "greške" i "nepravde" druge strane; kreiraju se konstrukti koji obuhvataju "istorijske krugove nepravdi", koji pokazuju sopstvenom javnom mnenju da je odnos druge strane "oduvek" bio neprijateljski/eksploatatorski/nefer; selektuju se i modifikuju istorijske činjenice u cilju dokazivanja ovakvih stavova. Stigmatizacija druge strane je još uvek sporadična. U ovoj etapi, mediji ulaze u dugoročne projekte (tzv. "sporovozne"), kao što su feljtoni, serije naručenih istorijskih i kvaziistorijskih analiza, tumačenja istorije i sadašnjosti od strane "eksperata" koji se smenjuju u specijalnim emisijama itsl. Cilj ovakvih medijskih proizvoda je razrada i podupiranje medijski atraktivnih

---

²⁶ Kostić, B., (2007), *Menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama*, Savetovanje "Ka dobu znanja", Sremski Karlovci, *Zbornik radova*, str 38-48

²⁷ Kostić, B., (1994), Zločin magične kutije, *Horizonti*, broj 2, Novi Sad.

tema, koje su samo pominjane u prvoj etapi latentnog konflikta. Posebnu karakteristiku medijske manipulacije čini povećanje frekvencije intervjuisanja javnih ličnosti koji podupiru ideje na kojima se bazira društveni konflikt. Procesom oneobičavanja, koji pojačava pažnju javnosti, javne ličnosti koje se bave muzikom, filmom, sportom bivaju ponukane da se uključe u aktuelne političke teme, pri čemu se njihovom (privatnom) mišljenju, iznetom putem medija daje snaga "autoriteta".

Treća etapa latentne faze, po pravilu se odvija kroz jasnu interesnu polarizaciju i eskaliranju projekcije prepreka koje jedna strana postavlja drugoj; otpočinje realno ispoljavanje prepreka, što je, komunikacijski posmatrano - slanje poruka o nepomirljivosti sukoba; elite budućih subjekata konflikta pripremaju i motivišu sopstveno javno mnjenje, kako bi obezbedili učešće "svoje" grupe/nacije/asocijacije za projektovani konflikt; konfliktna leksika i stigmatizacija duge stane ulaze u javni govor; sopstveno javno mnjenje se podseća na "svetlu prošlost", na primere samožrtvovanja u sopstvenoj naciji, ratnih herojstava i "borbe za dostojanstvo sopstvene nacije". Mediji u ovoj etapi inaugurišu stigmatizaciju druge strane definišući poželjnu leksiku²⁸. Na taj način se, uspostavljanjem jasnih i jednostavnih leksičkih izraza pojednostavljuje odnos prema drugoj strani, pojednostavljuju se razlozi konflikta, a svaka kritika konfliktne politike biva jednostavno odbačena stigmatizacijom neistomišljenika kao neprijatelja. U ovoj etapi, mediji imaju redovne "specijale", menja se uobičajena šema radio i TV programa i raspored strana u novinama; počinju da izlaze novi specijalizovani časopisi koji se bave "razradom" teme koja je predmet konflikta²⁹. Pred kraj treće etape, protivnička strana se više i ne naziva uobičajenim imenima, već usvojenim stigmatizacijama. Takođe, protivnička strana počinje da se poistovećuje sa zlom, odnosno sa neljudima, što dovodi do potpunog "cementiranja" svih stigmatizacija u medijskom jeziku.

U četvrtoj etapi latentne faze konflikta obe strane se organizaciono, resursno, kadrovski i javnomnjenjski pripremaju za ulazak u manifestnu fazu sukoba; "zaokružuju" se interesne pozicije obeju strana; leksika konflikta i stigmatizacija "druge strane" je potpuno uobličena i iz javnog govora potpuno prelazi u govor medija, a zatim i u privatni govor; govor mržnje postaje svakodnevno obeležje komunikacije; drugoj strani se postepeno negiraju sve pozitivne ljudske karakteristike; plasira se ideja "ili oni, ili mi"; potpuno se ogoljuje ideja da je druga strana oličenje zla, od koje se samo zlo može očekivati; pitanje suprotstavljanja drugoj strani postaje pitanje patriotizma, etike, dostojanstva i samopoštovanja nacije i njenih pripadnika; protivnici ovakve ideologije bivaju proglašeni za izdajnike i eliminisani iz javnog govora³⁰. Kraj ove etape latentnog konflikta i najava manifestne faze nastupa u momentu kada postane normalno/uobičajeno da se u medijima druga strana počne podrazumevati kao

---

²⁸ Lalić L, (1997), *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, B92-ARHITEL; Kurspahić K., (2003), *Zločin u 19.30, Balkanski mediji u ratu i miru*, Dangraf, Beograd.

²⁹ Tompson, M., (2000), *Kovanje rata – mediji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj*, Medija centar, Beograd.

³⁰ Grupa autora, (2005), *Mediji i rat*, Zbornik, Argument, Beograd.

nepripadajuća ljudskom rodu, odnosno kao negacija ljudskog ("neljudi", "nečovek do nečoveka", "zveri", "ničega ljudskog u njima nema" itsl.)

Manifestacije poslednje faze latentnih konflikata zavise od institucionalnih mogućnosti za realizaciju konflikta. **Ukoliko postoje sistemske mogućnosti, konflikti se odvijaju u kontrolisanim uslovima legitimne institucionalne borbe.** U takvim uslovima, čak i u poslednjoj etapi latentnog konflikta, postoji realna mogućnost da se konflikt ne pretvori u manifestan. Ukoliko, pak, nema institucionalnih mogućnosti za ispoljavanje konflikta, on neminovno postaje manifestan. Uloga medija u poslednjoj etapi latentnog konflikta može biti odlučujuća, jer medijska prezentacija mogućeg kompromisa, kreiranje medijski atraktivnih prikaza harmonizujućih faktora, davanje prostora naporima za uspostavljanje dijaloga i razumevanja, eliminisanje stigmatizacije druge strane, i slično, mogu bitno da utiču na usporavanje hoda ka manifestnoj fazi konflikta, čime se omogućava jačanje nekonfliktne komunikacije i nalaženje kompromisa. U praksi, međutim, to podrazumeva verovatne konflikte sa dominantnim javnim mnjenjem u sopstvenom okruženju, kao i konfrontiranje sa vlašću u sopstvenoj zemlji, u momentu kada je javno mnjenje već pripremljeno za konflikt kao "jedinu moguću alternativu". **Stoga se u ovoj fazi mediji veoma retko usuđuju da uđu u osporavanje dominantnog javnog mnjenja, koje je godinama uspostavljano, upravo zahvaljujući medijima.** Na taj način mediji se nalaze "u zamci" čijem keiranju su i sami značajno doprineli, kao i političke elite, koje više nemaju mogućnost da reteriraju u odnosu na prethodno iznete stavove, mitove, projektovane prepreke i naglašavane ciljeve. Generalno, u poslednjoj etapi latentne faze konflikta, akteri čije delovanje bitno utiče na izbijanje manifestne faze konflikta imaju bitno suženo polje delovanja, jer je većina kompromisnih i harmonizujućih faktora imobilisana prethodnim procesom pripreme javnog mnjenja za rat, tako da svako odustajanje od tih ideja može biti smatrano izdajom. Komunikološki posmatano, rat postaje izvestan, pre nego što dođe do stvarnog oružanog konflikta, zahvaljujući činjenici da su učtkani svi gasovi koji bi govorili protiv njega, a drastično pojačani oni koji ga zagovaraju. Tonovi normalni za ljudsko uho i ideje normalne za razumno ljudsko biće, više se ne čuju: mir nema ko da realizuje, a od rata se niko ne usuđuje da odustane³¹.

U latentnoj fazi konflikta mediji podjednako deluju na "svoj" nacionalni auditorijum, ali i na nacionalni auditorijum protivničke strane, jer se mediji dve strane u konfliktu međusobno citiraju, dajući time dodatnu argumentaciju svojim argumentima za rat. Takođe, u ovoj fazi mediji deluju i na šire javno mnjenje, čiji mediji argumente zainteresovanih i direktno angažovanih medija u sukobu, koriste za svoje analize situacije i uzroke rata.

---

³¹ Milašinović, (M), R., Milašinović, (M), S., (2004), *Uvod u teorije konflikata*, Fakultet civilne odbrane, Beograd.

Mediji latentnoj fazi društvenih konflikata obavljaju tri osnovne funkcije, koje sukcesivno postaju dominantne medijske teme: **a) stvaraju atmosferu u kojoj je rat moguć, b) objašnjavaju uzroke koji rat čine neminovnim i c) markiraju protivničku stranu kao odgovornu za rat.**

Zahvaljujući propagandnoj leksici medija, stigmatizaciji i demonizaciji protivnika, javno mnjenje se postepeno navikava na to da "neprijatelj postoji", da je "neprijatelj naša suprotnost i negacija", da "želi da nam otme/onemogući ono što nam po prirodi stvari pripada", da "neprijatelj želi da nam nametne" nešto što je za nas po prirodi stvari nemoguće ili ponižavajuće. U tom kontekstu, postupci neprijatelja su "nehumani", "nedemokratski", "zločinački" i "ponižavajući za nas i naš narod", tako da je "jedini način rešavanja konflikta sa *takvim* neprijateljem - rat!".

Time, počev od prvih etapa latentne faze, mediji bitno utiču na: uspostavljanje, širenje i produbljivanje socijalne distance, nastanak i razvoj svesti o suprotstavljenosti interesa, definisanje, projekciju i predimenzioniranje prepreka, definisanje ciljeva sukoba, definisanje i manifestaciju leksike konflikta i stigmatizacije "druge strane", usmeravanje javnosti ka prihvatanju stava o nepomirljivosti sukoba, pripremu javnog mnjenja za predstojeći sukob – prihvatanje stava o neminovnosti sukoba, markiranje i odstranjivanje javnih ličnosti i grupa koje se protive sukobu.

Mediji time postaju direktni učesnici latentne faze konflikta!

Istovremeno, mediji time postaju i direktno odgovorni za eskalaciju latentnog konflikta i njegovo pretvaranje u manifestni konflikt!

Menadžment medija ulazi u ovu zamku postepeno, guran procesom tržišnog pozicioniranja koliko i nastojanjem da se ne ide protiv "nacionalnih interesa" definisanih od strane zvaničnih državnih organa, jer se u svim, pa i najdemokratskijim zemljama, političke elite veoma lako odlučuju na stigmatizaciju disonantnih medija kao nepatriotskih, što vodi u pad tržišne pozicije, odnosno predstavlja veoma rizičan model menadžmenta medija.

Zanimljivo je da u na početku latentne faze konflikta postoje i jasno definisani mediji koji se zalažu za demokratska rešenja, koegzistenciju, istraživanje različitih mogućnosti prevazilaženja konflikta itsl. Tokom relativno kratkog perioda ova grupa medija ili dolazi do medijski atraktivnih podataka, argumenata, dokaza... koji obesmišljavaju eskalaciju konflikta (činilo se da se upravo to dešava u nekoliko značajnih medija u Velikoj Britaniji u vreme javnomnjenjske pripreme iračkog rata), ili se povlače, bilo pod pritiskom tržišta (usled nedostatka podrške javnosti), bilo pod direktnim uticajem centara moći.

Za razliku do klasičnog shvatanja medija, savremena praksa je pokazala da medije ne možemo posmatrati samo kao tansmitere (uticajnih) ideja, procesa i akcija koje vode ka raspirivanju ili smirivanju konfliktne atmosfere bilo bi pogešno. Moderni mediji predstavljaju i

veoma aktivan, relativno samostalan faktor kreiranja konfliktne atmosfere i konfliktnog okruženja, koji tokom cele latentne faze konflikta ima mogućnost izbora³². Mogućnost izbora dominantnog usmerenja poruke koju medij šalje javnom mnenju skopčana je sa relativnim rizikom po opstanak medija (autoritarna društva), odnosno po smanjenje veličine auditorijuma (demokratska društva), s tim što je opasnost od gubitka auditorijuma faktor sa ograničenim delovanjem, jer se medijskim sredstvima, nezavisno od dominantnog raspoloženja u zajednici, može bitno uticati ne samo na reciklažu publike, već i na njeno uvećanje.

5. Šta teorija i iskustva drugih kažu o sadašnjem momentu u kome se nalaze Vojvodina i Srbija, kao njen širi okvir

Teorije konflikata obično iz latentnih konflikata izdvajaju takozvane "zamrznute konflikte", mada praksa demantuje takvo izdvajanje, jer svaki "zamrznuti konflikt" predstavlja samo neku od faza latentnog konflikta u produženom trajanju. Drugim rečima "zamrzavanje", "pacifikacija" i "razrešavanje" konflikata su tri različite stvari. Zamrzavanje konflikta je dovođenje konflikta u stanje hibernacije iz koje ga mogu probuditi toliko različiti, često i potpuno neočekivani/neprepoznati faktori da se takav konflikt ne može smatrati ni rešenim, ni pacifizovanim, već samo - prisilno "primirenim". Pacifikacija konflikata, pak, podrazumeva opstanak konflikta, uz eliminisanje nasilja kao sredstva njegovog ispoljavanja i pokušaja rešavanja. Razrešenje konflikta u formalnom smislu znači dolaženje do stabilnog rešenja koje oficijelno prihvataju sve strane u konfliktu. To implicira da do formalnog rešenja društvenog konflikta može doći i prisilnim nametanjem rešenja jednoj ili obema stranama u konfliktu, kao i nesposobnošću/nepremnošću jedne ili obe strane da se dalje zalažu za svoje interese koji su doveli do konflikta. Rešenje konflikta može biti rezultat dogovora, ili rezultat pobede jedne i poraza druge strane, kao i nametanje rešenja od strane treće, moćnije strane. Ukoliko je konflikt rešen dogovorom, postkonfliktno stanje je stabilno i velika je verovatnoća da će biti trajno. Ukoliko je, pak, konflikt okončan zamrzavanjem, prisilnom pacifikacijom ili nametanjem rešenja jednoj ili obema stranama, situacija se ne može smatrati stabilnom, niti takva rešenja možemo smatrati trajnim prevazilaženjem konflikta.

Srbija s kraja dvadesetog i početkom dvadesetprvog veka se može smatrati primerom zemlje u kojoj tinjaju različiti latentni konflikti, od kojih ni jedan nije razrešen. Jedan od razloga za to je i činjenica da konflikti nisu rešeni dogovorom strana u konfliktu, već nametanjem rešenja od strane međunarodne zajednice (proces takvog nametanja rešenja u konfliktu Srbije i Kosova još uvek traje).

---

³² Bel, F., (1997), *Moć medija*, Klio, Beograd.

6. Zaključak: Srbija - zemlja zarobljena u fazi latentnog konflikta

Istorijski posmatrano, ni jedan od tih zamrznutih ili latentnih konflikata nije specifikum po kome se Srbija bitno razlikuje od ostalih zemalja bivšeg "komunizma/socijalizma". Što, opet, ne znači da razlike ne postoje. Naprotiv. Razlike se, međutim, ne ogledaju u vrsti i suštini procesa koji nagrizaju Srbiju, već u činjenici da su se u jednoj zemlji stekli brojni, međusobno isprepleteni procesi, čije sinergijsko delovanje dovodi do događanja i procesa koji su slojeviti, nedovoljno istraženi, relativno teško uporedivi sa drugim zemljama i - nepredvidivi. Pored toga, paralelno sa događajima u Srbiji s početka dvadesetprvog veka, u Evropi, ali i u "ostatku sveta" se dešavaju potresi, krize i druga previranja koja utiču i mogu bitno uticati na događaje u Srbiji. Taj uticaj se može kretati od podrške stranih "faktora" pojedinim političkim, ekonomskim ili društvenim subjektima i/ili procesima u Srbiji, do direktnih ucena, ili uslovljavanja kojima se zatvaraju neka od ishodišta targetirana iznutra. Između ove dve krajnosti se nalaze različiti modaliteti uticaja, među kojima je i scenario "kolateralne štete" malih zemalja u pregrupisanju i reorganizaciji međunarodnih snaga i odnosa.

Srbija se, kao i Hrvatska, Bosna i Hercegovina, ali i Moldavija, Jermenija i neke druge zemlje, još uvek nalazi pod uticajem ratova u kojima je učestvovala u procesu pokušaja (nasilnog) očuvanja federalne države, odnosno (nasilnog) stvaranja novih samostalnih država. Kako su ovi ratovi vođeni na teritoriji države koja je zaraćenim stranama bila zajednička, imala zajedničku himnu, vojsku, društveno-politički sistem, organe vlasti i druge državne prerogative, konflikt je okarakterisan kao građanski rat, što podrazumeva da je neminovno bio ostrašćen i surov. Ključni elementi te surovosti proizilaze iz nekoliko činjenica. Prva od njih je činjenica da je rat totalni konflikt koji zahvata sve strukture društva i direktno se odražava na sve društvene procese u zaraćenim zemljama/zajednicama, čime se konflikt multiplikuje, a njegovo razrešenje usložnjava. Druga bitna činjenica proizilazi iz karakteristika države koja se tokom tih ratova raspadala, odnosno iz međusobnog (bliskog) odnosa zaraćenih strana tokom života generacija koje su u tim ratovima učestvovala.

Ono što danas čini konflikte na prostoru Srbije nezavršenim, je nekoliko grupa činjenica/faktora:

- Višepartijski sistem je u Srbiji građen paralelno sa izbijanjem ratnih konflikata na teritoriji SFRJ, čime je trajno obeležena politička scena Srbije. Karakteristike konfliktnog javnog govora i manipulativnih sredstava komunikacije sa sopstvenom javnošću, koji su uobičajeni i u latentnoj i u manifestnoj fazi društvenih konflikata, postali su uobičajeni i za političku i uopšte javnu scenu u Srbiji. Iako su ratni konflikti završeni, uspostavljena praksa konfliktne javne komunikacije je ostala. Zato ni danas na političkoj sceni u Srbiji ne postoje *neistomišljenici*, već se svi oni svrstavaju u *neprijetelje*, javni govor je isključiv, sklon stereotipima i stigmatizaciji, a učinak političkog delovanja se meri marketinškim parolama, a ne stvarnim rezultatima u privredi i društvu. Takođe, politička kultura sadrži bitne elemente konfliktne komunikacije, uz podrazumevanje izostanka dogovora i preuzimanja odgovornosti.

- Zbog velikog uticaja politike na sve ostale oblasti ima smisla govoriti o partijskoj državi, čije odluke su usmerene na zaštitu imaginarnog nacionalnog interesa o kome se građani nisu nikada formalno izjašnjavali. U takvim okolnostima, mediji su pod direktnim uticajem politike, što dovodi do jake autocenzure, kao uslova opstanka medija.
- Umesto argumentovane političke borbe, političke stranke su u stanju stalnog "rata svijju protiv svih", pri čemu programski ciljevi političkih stranaka nisu bitni za opredeljivanje birača, jer je osnovna okosnica između "naših" i "njihovih". Ovakva praksa dovodi do ukidanja političke borbe kao ideološke i uspostavlja je kao borbu za vlast, koja nema ideološki predznak, što rezultira biračkim stavom da su „sve političke partije iste“. U takvim okolnostima, neminovni su konflikti i između stranaka, i između njihovih pristalica, jer se i jedni i drugi bore za bolje društvene pozicije, a ne za realizaciju programskih politika stranke.
- Zbog približavanja Evropskoj Uniji, antifašizam postaje popularan i poželjan kao istorijski kontekst i za političke subjekte koji kao svoje prethodnike priznaju snage koje su direktno saradivale sa nacističkim okupacionim snagama u Srbiji. Upravo stoga, vladajuća elita preduzima systemske akcije na planu revizije istorije, kako bi sebi naknadno pribavila antifašistički predznak. Ovakvo revidiranje istorije narušava integritet stvarnih antifašističkih snaga, što takođe dovodi do uspostavljanja tenzija u društvu. Takođe, dalje jačanje autoritarnih karakteristika političkog sistema i političkih praksi, osnaživanje vanstucionalne vlasti na račun institucionalne, kao i uspostavljanje dominacije moćnih pojedinaca (pojedince?) predstavljaju svojevrsnu naknadnu fašizaciju društva. Pri tome se ne sme zaboraviti da se radi o društvu koje već ima slična istorijska iskustva autoritarnih vođa, ali i društvu koje, uprkos sklonosti ka zaboravu, ima i (surove) arhetipske mehanizme odgovora na diktaturu.
- Srbija je višenacionalna i višekonfesionalna zajednica, koja nema razvijene mehanizme za uspostavljanje razumevanja između većinskih i manjinskih zajednica. Kako su ratovi koji su vođeni devedesetih imali nacionalni predznak, ovakva praksa neuspostavljanja valjanih mehanizama za smanjenje nacionalizma i jačanje etičkih vrednosti, stvara dodatne tenzije u društvu. Vojvodina tradicionalno ima uspostavljene takve mehanizme, te je verovatno da će centralizacija Srbije postepeno dovesti do gušenja takvih mehanizama u Vojvodini, što će neminovno morati da dovede do potencijalno konfliktnih situacija na relaciji Vojvodina - ostatak Srbije.
- Proces dekompozicije SFRJ, koji je doveo do oružanih konflikata - nije završen. Formalno-pravno posmatrano, Amandmanima VII-XIX, donetim 26. decembra 1968. godine, **pokrajine su dobile pravo da donose sopstvene ustavne zakone, kao i status konstitutivnog elementa federacije**, iako nisu imale isti karakter federalnih jedinica kao republike. Amandmanima je, takođe, utvrđeno da pokrajine imaju Vrhovni sud i druge pravosudne organe, garantovan je teritorijalni integritet pokrajina čije su se granice mogle menjati samo uz saglasnost njihovih skupština; umesto nacionalne manjine uveden je pojam narodnost i zagarantovana je njihova ravnopravnost sa narodima Jugoslavije... Ove odredbe su uzete kao polazne za Ustav iz 1974. godine. Iz toga proizilazi da je danas, 23 godine nakon raspada SFRJ, **Vojvodina jedini entitet SFRJ, čiji ustavno-pravni položaj nikada nije formalno rešen**. Ovaj stav ne znači da se bilo koji politički subejkat u Vojvodini zalaže, ili će se zalagati, za konačnu dekompoziciju SFRJ, odnosno za ocepiljenje Vojvodine iz Srbije. Ali znači da se ustavom

garantovan položaj Vojvodine mora rešiti, jer će u protivnom - postati izvor društvenih tenzija koje mogu prerasti u društveni konflikt.

- Tokom ratova devedesetih godina dvadesetog veka u Vojvodinu je doseljen najveći procenat izbeglica iz ratom zahvaćenih područja. Kako su ovi ljudi dolazili u velikim grupama i tako se naseljavali u Vojvodini, ostali su međusobno povezani i teritorijalno grupisani. Najveći procenat izbeglica su ljudi sa veoma izraženim stavom o svom nacionalnom identitetu, koji smatraju realizovanim tek ako se manifestuje kao insistiranje na nacionalnim obeležjima (ćirilčno pismo, pravoslavna religija, gusle kao nacionalni instrument, Kosovo kao istorijski identifikacioni marker i sl), što po pravilu znači nepoštovanje recipročnih prava ostalim nacijama koje žive na području Vojvodine. Dugoročno, ova činjenica može postati izvor ozbiljnih nerazumevanja i potencijalnog konflikta.
- Aktuelna vlast u Republici nesklona je da Vojvodini prizna i u praksi realizuje čak ni njena Ustavom iz 2006. godine zagarantovana prava. Privreda Vojvodine zbog toga trpi, što je Vojvodinu dovelo na ivicu svrstavanja u nerazvijene regione. Takvi potezi republičkih vlasti ukazuju na eksploataciju Vojvodine kao "osvojene teritorije", što svakako može ojačati snage koje se zalažu za poštovanje njenih istorijskih prava, koja su vrlo realna, pre svega zato što Vojvodina nije nastala na teritoriji današnje Srbije, već je u nju ušla višekratnim opredeljivanjem svojih predstavnika, zaključno sa onim na kraju II svetskog rata.

Umesto zaključka, u ovom tekstu su na kraju nabrojani su samo oni faktori koji su neupitni i stoga lako razumljivi. Već i samo njihovo nabrojanje ukazuje na opasnost od produblivanja latentnih konflikata na tlu Srbije, a posebno u Vojvodini. Kao što je u nekoliko navrata u tekstu rečeno: svaki društveni konflikt je kontrolabilan, što znači da ga je moguće preduprediti, ili skrenuti ka razrešenju, pre njegovog ulaska u manifestnu fazu. Faktori usmeravanja konflikata (više puta nabrojani u tekstu) su oni koji imaju moć da to urade.

Na građanima je da ih na to primoraju. Ili da dozvole da konflikti i u budućnosti ostanu sudbina Balkana.

Literatura korišćena u radu:

1. Alvin Dej, Luis (2004), *Etika u medijima, primeri i kontroverze*, Beograd, Medija centar.
2. Bel, F., (1997), *Moć medija*, Klio, Beograd.
3. Biernatzki, W., (2002), *Terrorism and Mass Media*, Communication Research Trends, Center for the Study of Communication and Culture, Santa Clara, California.
4. Bodrijar, Ž., (2007), *Duh terorizma*, Arhipelag, Beograd.
5. De La Boétie, E., (1942; original nastao 1549., štampan 1576), *Anti-Dictator*, New York: Columbia University Press, str. 8–9
6. Grupa autora, (2005), *Mediji i rat*, Zbornik, Argument, Beograd.
7. Grupa autora, urednik Bruno Vekarić, (2011), *Reči i nedela - Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992*, Studija tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije, Centar za tranzicione odnose, Beograd.

8. Holbrooke, R., (1999) , *To End A War*, New York: Modern Library, citirano prema: Radović, B., *Jugoslovenski ratovi 1991-1999 i neke od njihovih društvenih posledica (I deo - Rat i gubici)*, str.26, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/tortura/srpski/01.pdf>.
9. Kostić, B., (1994), Zločin magične kutije, *Horizonti*, broj 2, Novi Sad.
10. Kostić, B., (2007), *Menadžment medija u društvenim konfliktima i krizama*, Savetovanje "Ka dobu znanja", Sremski Karlovci, *Zbornik radova*, str 38-48
11. Kostić, B., (2008), Media management in latent phase of social conflicts, XIV International Scientific Conference on Industrial Systems, Novi Sad, October, 2008. pp. 735-740, ISBN 978-86-7892-135-3
12. Kostić, B., (2011). New Ethical Challenges in the Study and Practice of Public Relations at the Beginning of the Twenty-First Century. 3. Annual International Conference on Education and New Learning Technologies EDULearn11, Barselona: IATED, 4-6 Jul, 2011, pp. 4181-4185, ISBN 978-84-615-0441-1
13. Kurspahić K., (2003), *Zločin u 19.30, Balkanski mediji u ratu i miru*, Dangraf, Beograd.
14. Lalić L., (1997), *Slike i reči mržnje: Godina druga*, fondacija Pravo na sliku i reč, B92-ARHITEL;
15. Milašinović, (M), R., Milašinović, (M), S., (2004), *Uvod u teorije konflikata*, Fakultet civilne odbrane, Beograd.
16. Nikšić, S., (1991), *Rat u zalivu: novinari i cenzura*, *Novinarstvo*, broj 1, Beograd, Jugoslovenski institut za novinarstvo str. 39
17. Oficijelna publikacija Saveznog zavoda za statistiku (1993), *Popis stanovništva i domaćinstava SR Jugoslavije 1991. god.* Detaljna klasifikacija stanovništva po nacionalnosti. Knj. 3., SZS, Beograd.
18. Petrić, V., Pihler, R., (2002), *Dugi put u rat: Kosovo i medunarodna zajednica 1989-1999*, Samizdat B92, Beograd.
19. Prāt, Cornelius B., (1994), *Hill&Knowlton's Two Ethical Dilemmas*, *Public Relations Review* 20, str. 271-287;
20. Puhovski, Ž., (2000), Rat - nastavak moralnosti drugim sredstvima, Referat na filozofskom simpoziju pod naslovom Rat - otac svih stvari u Lechu (Austrija) u sprembru 2000, objavljen u Fabrici knjiga B92, <http://fabrikaknjiga.co.rs/rec/62/239.pdf>
21. Roschwalb, Susanne, (1994), The , *Hill&Knowlton Cases: A Brief on the Controversy*, *Public Relations Review* 20;
22. Radović, B., *Kratak numerički osvrt na problem izbeglištva tokom jugoslovenskih ratova (1991-1995)*, izvor: <http://www.ian.org.rs/publikacije/posleratnezajednice/knjiga/05Kratak%20osvrt.pdf>
23. Ranđelović, S., & Đurić-Atanasievski, K., (2009), *Odnos vojske s medijima u oružanim sukobima*, *Vojno delo*, 61(2).
24. Sartr, (J). P., (1983), *Les coments de la drole de querre*, Gallimard, Paris; Brzezinski, Z., (1993), *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twentfirst Century*, Macmillan, New York.
25. Tompson, M., (2000), *Kovanje rata – mediji u BiH, Srbiji i Hrvatskoj*, Medija centar, Beograd.
26. Vels, L., (2006), *Fotografija*, Beograd, Klio.
27. Volter, F., (2005), *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd.